

BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK VEDOUCÍCH FUNKCIONÁŘŮ
KSČ (1921–1989), t. 1: A–K, t. 2: L–Z, red. Petr Anev,
Matěj Bílý, Nakladatelství Academia, Ústav pro studium
totalitních režimů, Praha 2018, 732 s.

Pomimo upływu ponad 30 lat od upadku systemu władzy komunistycznej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej stan badań nad partiami komunistycznymi tego regionu pozostawia wciąż wiele do życzenia. Świadczy o tym chociażby fakt, że nadal wielu przywódców tychże partii nie doczekało się swoich naukowych, solidnych biografii. Za ogromne zaniedbanie należy uznać brak słowników biograficznych prezentujących w bardziej szczegółowy sposób sylwetki członków węższego kierownictwa (Biura Politycznego i Sekretariatu) partii komunistycznych z okresu sprawowania przez nie władzy w poszczególnych państwach.

Recenzowana dwutomowa publikacja jest pierwszym tego typu opracowaniem, przygotowanym organizacyjnie i pod względem wydawniczym przez czeski Instytut Badania Reżimów Totalitarnych (*Ústav pro studium totalitních režimů* – USTR). Obejmuje cały okres działalności Komunistycznej Partii Czechosłowacji (*Komunistická Strana Československa* – KSČ), od jej powstania w 1921 r. do utraty władzy w końcu 1989 r. W słowniku znalazło się w sumie 326 biogramów różnej objętości (od jednej do ośmiu stron), opracowanych przez 48 autorów czeskich i słowackich, w tym wielu wybitnych i znanych badaczy. Recenzje tych biogramów przygotowało 24 historyków.

Było to zatem duże i ambitne przedsięwzięcie pod względem logistycznym, zakończone powodzeniem. W innych byłych państwach bloku sowieckiego wciąż brakuje takich publikacji. W dwóch przypadkach powstały już słowniki biograficzne dotyczące członków komunistycznych elit władzy, ale potraktowanych znacznie szerzej niż w recenzowanym słowniku. W Rumunii już w 2004 r. wydano słownik biograficzny członków Komitetu Centralnego Rumuńskiej Partii Komunistycznej z lat 1945–1989, zawierający ponad 1000 krótkich biogramów¹. W Niemczech natomiast w 2009 r. powstał dwutomowy leksykon *Kto był kim w NRD?*, liczący aż 2800 biogramów, nie tylko działaczy partyjnych, ale również osób zajmujących stanowiska kierownicze w instytucjach państwowych, a nawet

¹ *Membrii C.C al P.C.R 1945–1989. Dicționar*, red. F. Dobre, București 2004.

kościelnych (biskupów)². Obie te publikacje mają zatem zdecydowanie inny charakter aniżeli słownik czesko-słowacki.

Można tylko ubolewać, że żadna tego typu publikacja nie powstała i, wedle mojej wiedzy, nie powstaje w Polsce. Tymczasem krąg osób do opracowania nie jest taki wielki – przez Biuro Polityczne i Sekretariat KC Polskiej Partii Robotniczej i PZPR w latach 1944–1990 przewinęły się 133 osoby. Archiwalnych materiałów biograficznych różnej proveniencji na ich temat zachowało się całkiem sporo. Należy zatem oczekiwać, że taki słownik powstanie w najbliższych latach.

Institut Badania Reżimów Totalitarnych w Pradze był w stanie podołać temu zadaniu w znacznej mierze dzięki zdobytemu wcześniej doświadczeniu, wydał bowiem uprzednio dwa słowniki biograficzne poświęcone ministrom i wiceministrom resortu spraw wewnętrznych komunistycznej Czechosłowacji³ oraz naczelnikom wydziałów (departamentów) Służby Bezpieczeństwa (Státní bezpečnosti – StB)⁴. Pomimo tak liczego grona autorów w recenzowanej publikacji udało się utrzymać dość jednolitą strukturę biografów. Nie są one tylko zebraniem podstawowych danych biograficznych. Wszystkie hasła opierają się przede wszystkim na źródłach archiwalnych, dzięki czemu przynoszą wiele zupełnie nowych informacji.

Przy ustalaniu listy osób uwzględnionych w słowniku zastosowano przede wszystkim kryterium członkostwa w centralnych instancjach decyzyjnych KSČ. Obok osób pełniących funkcje przewodniczącego partii, pierwszego sekretarza i generalnego sekretarza, członków Prezydium Biura Politycznego i sekretarzy KC, znaleźli się w nim także członkowie rozbudowanych struktur okresu powojennego: biura organizacyjnego, sekretariatu politycznego i sekretariatu organizacyjnego. Natomiast z okresu okupacji niemieckiej uwzględniono zarówno podziemne kierownictwo KSČ i regionalne (zemské) kierownictwo na Morawach, jak również tzw. moskiewskie kierownictwo i zagraniczne biuro KSČ w Moskwie. Oprócz nich w słowniku umieszczono także biografie członków kierownictwa autonomicznej Komunistycznej Partii Słowacji (*Komunistická Strana Slovenska – KSS*). Ponadto do grona kierowniczych funkcjonariuszy (*vedoucích funkcionářů*) KSČ włączono przewodniczących komisji rewizyjnej i komisji kontroli partyjnej. Uwzględniono wszystkich członków wymienionych organów, nawet tych epizodycznych.

Oprócz osób pełniących powyższe funkcje w słowniku znalazły się też biografie kilkunastu innych osób, które potraktowano wyjątkowo, jak podano we wstępie, „z różnych powodów”. Czternastu działaczy uznano za osoby odgrywające znaczącą rolę „w poszczególnych okresach i kryzysach KSČ” lub też „znane szare eminencje”. Poza tym dołączono także pięć kobiet spoza formalnego kierownictwa partii, nie uzasadniając jednak w żaden sposób kryteriów dokonanego wyboru.

² *Wer war wer in der DDR? Ein Lexikon ostdeutscher Biographien*, Ch. Links 2006–2010, dostępny online na stronie fundacji Die Stiftung Aufarbeitung.

³ J. Kalous a kolektiv, *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*, Praha 2009.

⁴ J. Sivoš, P. Žáček, M. Bárta, J. Kalous, D. Povolný, *Biografický slovník náčelníků operativních správ Státní bezpečnosti v letech 1953–1989*, Praha 2017.

Lektura biografów tych dziewiętnastu osób także nie dostarcza jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, dlaczego właśnie oni zostali wyróżnieni. Wśród czternastu „szarych eminencji” najliczniejszą grupę stanowi czterech dziennikarzy – redaktorów partyjnych organów prasowych, przede wszystkim „Rudego Prava”. Podobną rolę odgrywał krytyk literacki i teoretyk marksizmu Kurt Konrad. Najmniej wątpliwości budzą szefowie ważnych resortów: minister spraw zagranicznych z lat 1945–1950 Vladimír Clementis i minister obrony narodowej w latach 1968–1985 Martin Džúr. Dwóch innych działaczy zaliczonych do tego grona znamy przede wszystkim jako ofiary systemu skazane w słynnym procesie pokazowym Rudolfa Slanskiego i towarzyszy – są to literat i propagandzista André Simone oraz sekretarz komitetu wojewódzkiego KSČ w Brnie Otto Šling. Z kolei Josef Bubník przeszedł do historii jako założyciel i przewodniczący rozłamowego ugrupowania pod nazwą Niezależna Partia Komunistyczna (*Neodvislá komunistická strana*).

Trudno znaleźć jakieś czytelne kryteria dla pozostałych czterech. Gustav Beuer był przedstawicielem mniejszości niemieckiej i przewodniczącym niemieckiej sekcji KSČ. Jaroslav Fiala to z kolei konfident Gestapo w podziemnym kierownictwie KSČ. Václav Vacek był burmistrzem Pragi w latach 1946–1953, Július Maurer zaś ministrem przemysłu ciężkiego, którą funkcję pełnił tylko przez cztery miesiące. Być może te osoby były „szarymi eminencjami”, ale nie zostało to jasno przedstawione i uzasadnione w biografach.

W przypadku pięciu wyróżnionych kobiet cztery z nich pełniły funkcje szefowych organizacji kobiecych będących przybudówkami KSČ (tzw. Agitacyjnej Komisji Kobiet, Rady Kobiet Czechosłowackich i Czechosłowackiego Związku Kobiet). Nie wiadomo jednak, dlaczego uprzywilejowane zostały w słowniku organizacje kobiece, a w ten sam sposób nie potraktowano na przykład Komunistycznego Związku Młodzieży (*Komunistický svaz mládeže* – KSM). Piąta z wyróżnionych kobiet (Gertruda Sekaninová-Čákrťová) była natomiast wiceministrem spraw zagranicznych i zupełnie nie wiadomo, dlaczego została uznana za osobę szczególnie wplywową.

Przy opracowywaniu biografów wykorzystano niemal wszystkie dostępne źródła. Specyfika Czechosłowacji polega m.in. na tym, że, w przeciwieństwie do Polski, nie zachowały sięteczki personalne prowadzone przez centralną komórkę partyjną zajmującą się kadrami. Z kartoteki członkowskiej KSČ można wyciągnąć tylko podstawowe informacje osobowe. Podstawowym źródłem archiwalnym w tej sytuacji są akta personalne gromadzone przez inne instytucje publiczne, w których różne funkcje pełnili członkowie kierownictwa partii komunistycznej. Są to przede wszystkim akta poselskie z archiwum parlamentu Czeskiej Republiki (*Archiv Poslanecké sněmovny*). W przypadku osób związanych z dyplomacją wykorzystano materiały archiwum czeskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych (*Archiv ministerstva zahraničních věcí*), w przypadku osób służących w wojsku zaś z archiwów wojskowych. W przypadku komunistów przedwojennych bardzo pomocne okazały się akta policyjne z praskiego urzędu policji (*Policejní ředitelství Praha II*). Uzupełnieniem archiwaliów są liczne wydawnictwa źródłowe, literatura wspomnieniowa i opracowania.

Jedynym dostrzegalnym mankamentem źródłowym słownika jest znikome wykorzystanie teczek personalnych czeskich i słowackich komunistów z archiwum Kominternu, przechowywanych obecnie w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historii Społeczno-

-Politycznej (RGASPI) w Moskwie. Pojawiają się one w metryczkach bibliograficznych zaledwie dziesięciu biogramów. Faktem jest, że dotarcie do nich nie jest łatwe, ale przy tak ambitnym projekcie warto było zadbać bardziej o wykorzystanie archiwaliów moskiewskich. Abstrahując od kwestii finansowych, czeskim historykom jest łatwiej uzyskać do nich dostęp aniżeli badaczom z Polski.

W nagłówku każdego biogramu powinny być podane nie tylko funkcje pełnione w kierownictwie partii, ale także daty ich sprawowania. Dzięki temu słownik byłby bardziej czytelny dla odbiorców, zwłaszcza że w tekście biogramu nie zawsze te informacje zostały przejrzysto podane.

Słownik został poprzedzony trzema artykułami wprowadzającymi, liczącymi w sumie ponad osiemdziesiąt stron, a omawiającymi trzy okresy działalności KSČ: okres pierwszej republiki (1921–1938), lata działalności nielegalnej (1938–1945) i okres rządów komunistycznych (1945–1989). Omówiono w nich struktury organizacyjne, zmiany liczebności, charakterystykę szeregów członkowskich oraz skład personalny kierownictwa. Dzięki temu stanowią one swego rodzaju kompendium wiedzy o partii.

Za największy mankament omawianej publikacji należy uznać brak portretu zbiorowego członków kierownictwa partyjnego. Zamieszczone biogramy stanowią bowiem doskonały materiał do opracowania takiego portretu, zawierającego analizy dotyczące pochodzenia społecznego i etnicznego, wykształcenia i zawodu, ścieżek kariery i późniejszych losów tych ludzi. Stanowią także interesujący punkt wyjścia badań porównawczych z innymi krajami komunistycznymi.

Niezależnie jednak od pewnego niedosytu wywołanego brakiem portretu zbiorowego oraz innych wskazanych powyżej niedociągnięć recenzowana publikacja stanowi ważny krok na drodze do opracowania pełnej historii komunistycznej elity władzy w Czechosłowacji. Powinna być także inspiracją dla badaczy z innych państw byłego bloku wschodniego, a szczególnie z Polski.

Mirosław Szumiło
Biuro Badań Historycznych IPN
ORCID: 0000-0002-4866-8611

MIROŚLAW SZUMIŁO – doktor habilitowany, profesor w Katedrze Historii Społecznej i Edukacji w Instytucie Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, pracownik Biura Badań Historycznych Instytutu Pamięci Narodowej, historyk. Redaktor naczelny półrocznika naukowego „Pamięć i Sprawiedliwość”. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół stosunków polsko-ukraińskich i systemu rządów komunistycznych w Polsce. Opublikował m.in. monografię *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce* (Warszawa 2014).

MIROŚLAW SZUMIŁO – PhD habil., professor at the Department of Social History and Education at the Institute of History at the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, employee of the Historical Research Office of the Institute of National Remembrance, histo-

rian. Editor-in-chief of the scientific journal *Pamięć i sprawiedliwość / Remembrance and Justice*. His research interests focus on Polish-Ukrainian relations and the system of communist rule in Poland. He published, inter alia, the monograph *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce [Roman Zambrowski 1909–1977. A Study of the history of the Communist Elite in Poland]* (Warsaw, 2014).